

БАЛКАНСКИ РАТОВИ 1912/1913. ГОДИНЕ КРОЗ ПРИЗМУ СРПСКО- БУГАРСКИХ ОДНОСА

Сажетак: Незадовољна својим територијалним проширењем после Првог балканског рата, Бугарска је почетком јуна 1913. године започела агресивну политичко-дипломатску кампању усмерену против Србије. Убрзо је та кампања прерасла у отворени напад бугарских јединица на српске положаје, чиме је почео Други балкански рат. У овом раду говори се о српско-бугарским односима уочи и за време Првог балканског рата 1912/1913. године. Са посебном пажњом приказани су детаљи сарадње војски двеју земаља, али и разилажење њихових политичких елита по питању решавања статуса територије Вардарске Македоније. Износе се појединости преговора и ставова српске и бугарске стране уочи рата са Турском, и пружају информације о разлозима сукоба Бугарске и Србије после потписивања Лондонског мировног уговора.

Кључне речи: Балкански ратови, Србија, Бугарска, територија, савез

Током XIX века српски и бугарски народ успели су да обнове своје државе и обезбеде њихово међународно признање. Процес ослобађања Србије почео је 1804, међународно признање добијено је 1878. године, док је проглашење Краљевине уследило 1882. године. Бугарска је након Берлинског конгреса постала трибутарна кнежевина под суверенством султана али је у пракси функционисала потпуно независно од Цариграда.¹ Седам година од добијања фактичке независности она је проширила своју територију и на област Источне Румелије,² док је 1908. године њен владар себе прогласио краљем, а државу подигао у ранг краљевине.³ За све то време осим рада на јачању сопствених позиција на међународној сцени и на Балкану, Београд и Софија тежили су даљем проширењу територија и ослобађању сународника који су се налазили под турском влашћу.

¹ Д. Антић, О појединим облицима српско-бугарске сарадње у првој половини XIX века, *Along cliv` ways. Topical problems of modern historical science*, edit by Mihovil Vojinovic and Sasa Kozuh, Korep 2013, 179.

² Г. Павловић, Бугарска и Источна Румелија. Њихов међународни, државно-правни и политички положај од 1876–1887. године, Београд 1907, 34.

³ К. Тодоров, Политичка историја савремене Бугарске, Београд 1938, 170–172; S. Sfetas, *Proglášenje nezavisnosti Bugarske* (22. IX–5. X 1908) i његов одјек u Grčkoj, *Tokovi istorije*, 3/2010, Beograd 2011, 30; С. Павловић, Историја Балкана, Београд 2004 , 266.

Аустроугарском анексијом Босне и Херцеговине, политичко-безбедоносна ситуација на Балкану била је пољуљана.⁴ Такав чин Двојне монархије подстакао је царску Русију да се додатно укључи у дешавања на југоистоку Европе, што је свакако утицало и на даљу судбину српско-бугарских односа. Како би спречио ширење утицаја Беча ка југу, Петроград је инсистирао на постизању договора између балканских земаља укључујући и Турску, не би ли се створио систем колективне безбедности и зауставио даљи германски продор. Међутим, приближавање Београда и Софије Цариграду није било у складу са офанзивним стратегијама за ширење територија ових земаља. И Србија и Бугарска имале су за циљ ослобађање територија од Турске. Када су у појединим моментима чак и помишљале да побољшају односе са Портом, радиле су то не са циљем очувања постојећег стања на Балкану, већ искључиво из тактичких разлога. Са друге стране идеја о заједничком деловању балканских народа на решавању Источног питања Бугарима није била страна. Она се у политичким круговима Софије почела стидљиво јављати крајем 1909. године, што је довело и до прагматичне корекције бугарског гледишта према Београду.⁵ Упоредо са тим и српској политичкој елити било је јасно да би везивање Софије за интересе и планове Беча озбиљно угрозило позиције Београда на Балкану. Због тога су сарадња са Русијом и проналажење савезника у балканским државама, пре свега у Бугарској, били важни задаци српске дипломатије. Свесна да спољнополитичка оријентација и геополитички положај Бугарске могу битно утицати на судбину читавог полуострва, Србија је после Анексионе кризе као израз добре воље признала независност Бугарске, а српске дипломате тражиле су начин да актуелизују идеју о удруживању хришћанских балканских држава.⁶

У експозеу о спољној политици који је министар спољних послова Бугарске, генерал Паприков изнео пред посланике Собрања у новембру 1909. године закључено је да односи Србије и Бугарске морају бити искрени. Паприков је истакао да Бугарска жели да односи Београда и Софије буду пријатељски. На истој седници посланици опозиционих партија подржали су излагање генерала Паприкова. Стојан Данев је изјавио да Бугарска треба да живи у пријатељским односима са Србијом како би солидаришући своје интересе са њеним могла бранити начело „Балкан балканским народима“. Посланик Хацијев је отишао и даље. Он је у свом говору рекао да је Санстефанска Бугарска један неостварљив сан и да Бугари треба да напусте ту идеју у чије се име праве толике злоупотребе.⁷ То је био први пут да се у бугарском парламенту јавно и отворено чују речи о раду на балканском споразуму и чувању заједничких интереса балканских народа.

Након позитивних сигнала из Софије уследила је и посета краља Ферди-

⁴ М. Војводић, *Изазови српске спољне политике (1791–1918)*, Београд 2007, 356–357.

⁵ М. Gleni, *Balkan 1804–1999: nacionalizam, rat i velike sile*, Beograd 2001, I, 234.

⁶ Д. Ђорђевић, *На почетку радобља ратова [у:] „Историја српског народа. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918“*, књига VI–1, Београд, 1994, 182, 183.

⁷ *Политика*, 7. новембар 1909, бр. 2087, 1, Спољна политика Бугарске.

нанда Србији.⁸ Ова вест у суседној Аустроугарској одјекнула је веома непријатно. Беч је чинио све да долазак бугарског краља у Београд представи Турској као почетак стварања једног словенског-балканског савеза против ње. Штампa Двојне монархије ставила се у службу таквих покушаја. И држање турских листова поводом Фердинандове посете било је веома критичко. Насупрот томе, српска штампа је анализирајући ставове Беча саопштавала да се ради о посети чији је једини циљ био манифестовање пријатељских односа и демантовање гласина које су тврдиле да између Србије и Бугарске постоји било каква напетост и затегнутост. Настојања Беча да прикаже нешто више од пријатељског сусрета двојице балканских владара окарактерисан је као провидна интрига.⁹

Посета бугарског краља Србији свакако није протекла без разговора о могућој сарадњи ових држава на решавању нагомиланих проблема Балкана. Српски министар спољних послова Милован Миловановић¹⁰ искористио је прилику да у присуству краља Петра и Николе Пашића разговара са краљем Фердинандом о заједничком деловању Србије и Бугарске, и стварању једне нове балканске коалиције.¹¹ Потреба за стварањем Балканског савеза тада је постала реалност коју је својим потезима потврђивала влада у Београду. И док је Србија идеју о стварању Балканског савеза посматрала као могућу изградњу бране даљем германском продору на југ, у Софији су у овом савезу видели механизам за коначно сламање Турске, без мешања великих сила.¹²

Време од 1909 до 1912. године у српско-бугарским односима представљало је период приближавања ових држава и изградње заједничког погледа на решавање судбине територије европске Турске. Деловање и једне и друге државе било је усмерено на стварању коалиције која би омогућила територијално проширење и безбедност њихових земаља. Милован Миловановић је говорећи о циљевима спољне политике Србије, наглашавао да је остварење тих циљева немогуће без постизања споразума са Бугарском. Србија мора са Бугарима да пронађе разумну границу поделе балканске територије, истицао је он. Укратко одређујући шта Србија треба да ради у будућности, Миловановић је поставио основ опрезног ослонаца на Русију и исто тако опрезног сукоба са Двојном монархијом. У свом запису „Наша спољашна политика“ који је објавило *Дело*, он је објаснио на који начин Аустроугарска спроводи своју политику. Она настоји

⁸ Политика, 13. новембар 1909, бр. 2093, 2, Краљ Фердинанд у Београду.

⁹ Политика, 14. новембар 1909, бр. 2094, 1, Балкански савез.

¹⁰ Милован Ђ. Миловановић (17. фебруар 1863–18. јун 1912) био је српски теоретичар државе и права, истакнути дипломата и политичар, један од првака Народне радикалне странке. Био је министар иностраних дела за време Анексионе кризе 1908–1909, а затим и председник владе Краљевине Србије (1911–1912) када је закључио савез са Бугарском који је омогућио стварање Балканског савеза против Османског царства. Његову детаљну биографију обрадио је академик Димитрије Ђорђевић. Види: Д. Ђорђевић, Портрети из новије српске историје, Београд 1997, 17–274.

¹¹ Д. Ђорђевић, Пашић и Миловановић у преговорима за Балкански савез 1912. године, Историјски часопис књ. IX–X (1959), Београд 1960, 472.

¹² М. Gleni, нав. дело, I, 235.

да „све балканске државе лиши неопходних погодаба за самосталан живот и да их доведе под сферу искључивог аустроугарског утицаја“. Под тим начелом Беч користи ривалство између Србије и Бугарске, што Србији доноси одговоран задатак да своје национално уједињење остварује упоредо са решавањем бугарског уједињења. Миловановић је сматрао да се „независна српска држава у границама које одговарају колико етнографским принципима, толико и неопходним потребама државног живота у економском и културном погледу, може замислити само ако поред такве народне српске државе буде стајала исто тако независна бугарска народна држава“.¹³

Да су дипломатске активности Србије на повезивању балканских народа током 1910. биле од велике важности за судбину југоисточне Европе говорила је и германска штампа у свом уобичајено негативном тону. Ни Немачкој ни Аустроугарској није било по вољи склапање било каквих балканских савеза и коалиција. Бечка штамапа се ревностније чак и од балканских листова бавила питањем односа држава на Балкану и њиховим зближавањем. У свим својим текстовима она се трудила да докаже како рад на зближавању балканских држава подстичу Русија и Енглеска, али како ће резултати њиховог рада бити неуспешни. Политички кругови у Бечу били су свесни да би стварањем широке балканске коалиције чији би стожер били Србија и Бугарска, германски планови о Балкану били тешко остварљиви. Зато је аустроугарска штампа жестоко нападала и сам наговештај приближавања балканских земаља.¹⁴

Српско-бугарски преговори за склапање савеза могу се поделити у две фазе. Прва фаза обухвата период од 1909. до 1911, почиње након Анексионе кризе и допире до Триполитанског рата. Друга фаза настаје у јесен 1911. године и завршава се закључењем савезничког уговора. Током прве фазе све је било неодређено и имало начелни карактер. Миловановић је покушавао да крене са мртве тачке, припреми терен у Европи и додатно ангажује Русију у српско-бугарским односима, док је са друге стране била присутна и неодлучност Бугарске.¹⁵ Другу фазу карактерише озбиљан рад и српске и бугарске стране који је резултирао заједничком акцијом против Турске.

Питање које је нарочито компликовало односе Београда и Софије и додатно оптерећивало ток преговора јесте судбина територије и становништва Македоније. Током 1910. и 1911. године док су се две балканске краљевине бавиле повезивањем и успостављањем партнерских односа, дошло је до погоршања положаја хришћана у Турској. Незадовољно својим статусом, арбанашко становништво је непрестано подизало побуне против Младотурака.¹⁶ Њихови

¹³ М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790–1918*, II, Београд 1989, 553–554.

¹⁴ *Политика*, 1. март 1910, бр. 2198, 1, Германи и Балкан.

¹⁵ Д. Ђорђевић, Пашић и Миловановић у преговорима, 471–472.

¹⁶ Д. Антић, Извештавање листа *Политика* о приликама у предвечерју Првог балканског рата, Први балкански рат 1912/1913. године: Друштвени и цивилизацијски смисао, I, Ниш 2013, 489–490; Д. Ђорђевић, Националне револуције балканских народа 1804–1914, Београд 1995, 134; М. Gleni, нав. дело, I, 237.

устанци стварали су хаос и метеже у којима је свакодневно страдао и хришћански живаљ.¹⁷ Ради стабилизовања ситуације младотурски режим покренуо је процес разоружавања Арбанаса, а њихово антиуставно деловање искористио као изговор да изврши разоружавање и осталих хришћанских народа у Македонији, првенствено Срба, Бугара и Грка. И док су поједини православни Срби пристали да предају оружје новим властима, то није био случај са Бугарима које је завела егзархија. Егзархисти су се енергично успротивили предаји оружја Турцима. Наоружане чете из Софије, Тустендила, Дупнице и других места почеле су да прелазе границу и започињу своје акције против Младотурака.¹⁸ Убрзо су ове акције бугарских чета од одбрамбеног добиле асимилаторски карактер. Поред сукоба са Турцима, бугарске комите су нападале и српска села инстистирајући да њихово становништво пређе на „бугарску страну“ а све са циљем поправљања бугарских позиција у Македонији. Тиме је процес десрбизације на тлу Старе Србије добио шире и пространије оквире.¹⁹ Стога српско-бугарске односе на Балкану не можемо посматрати искључиво у сфери дипломатије већ морамо сагледати и њихову тамну страну која је свој полигон пронашла управо на тлу Солунског, Битољског и Косовског вилајета.

Ситуација у Старој Србији и Македонији током 1911. и почетком 1912. године била је хаотична. Опстанак српског живља на тим просторима доведен је у питање побунама и устанцима Арбанаса,²⁰ нагомилавањем турских трупа, акцијама бугарских комита. То је разлог због чега је Београд улагао максималне напоре на постизању коначног споразума са Софијом.²¹ Пресудну улогу у припреми Балканског савеза одиграла је и италијанска објава рата Турској у јесен 1911. године.²² Триполитанска криза отворила је нову страницу у историји Источног питања. Она је ослабила позиције Турске и пружила коначну прилику за обрачун са Османском империјом.²³ Ако је током 1910. године и било дозе неодлучности код Бугара, они су с временом схватили да решење лежи у заједничком раду са Србијом и осталим хришћанским народима Балкана на коначној ликвидацији „болесника са Босфора“.²⁴ У корист преговора ишла су и политичка дешавања у Бугарској крајем 1911. када је на редовним изборима коалиција народњака и напредњака предвођена Иваном Гешовим поново добила

¹⁷ М. Војводић, Србија и Македонско питање, Историјски гласник 1–2, 1990–1992, Београд 1992, 41.

¹⁸ Политика, 17. јул 1910, бр. 2332, 1, Метежи у Македонији.

¹⁹ Д. Антић, Извештавање листа *Политика*, 491.

²⁰ За више података о повезаности албанских устанака 1910–1912. године са Аустроугарском, и утицају арнаутских побуна на стварању климе за избијање Првог балканског рата види: М. Екмечић, Албански фактор у избијању Првог балканског рата, Први балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану, Београд 2007, 9–17.

²¹ Ј. Јовановић, Борба за народно уједињење 1903–1908, Београд 1938, 145.

²² В. П. Потемкин, Историја дипломатије, II, Београд 1949, 182.

²³ Д. Ђорђевић, Портрети из новије српске историје, 253.

²⁴ Болесник са Босфора, термин је који је руски цар Николај I приликом једне од својих дипломатских посета Енглеској употребио говорећи о Турској.

власт. Гешов је био важна политичка личност у Бугарској. У свом политичком деловању настојао је да пронађе начин за решавање македонског проблема који је представљао и унутрашње и спољашње бугарско питање. Када је у Европи дошло до груписања великих сила и припрема за будући рат, ни Бугарска више није могла да чека. Под утицајем Русије отворен је пут склапању војног савеза са Србијом.²⁵

Друга фаза преговора Србије и Бугарске почела је крајем 1911. године. Почетком октобра 1911. бугарски изасланик Ризов донео је у Београд предлог споразума у којем је садржан и начелни пристанак Софије на деобу Македоније. То је био озбиљан помак у преговорима јер су Бугари често истицали принцип недељивости македонске територије и тражили да она добије аутономију. Бугарски представник понудио је Србији проширење њене границе до Скопског санџака, док би Бугарска према њему задржала највећи део Македоније. Овакав предлог није био прихватљив за српске преговараче који су тражили присаједињење Скопља, Велеса, Прилепа, Кичева и Пореча Србији.²⁶

Краљ Фердинанд се у начелу сложио са потребом склапања дефанзивно-офанзивног савеза са Србијом и алтернативним решењем за Македонију које је предвиђало аутономију или поделу. Након давања његове сагласности уследио је састанак председника бугарске владе Гешова са Милованом Миловановићем.²⁷ Састанак је одржан у тајности 11. октобра 1911. године у железничком вагону који се кретао од Београда према Лапову. На њему је постигнут договор у начелу о склапању споразума али се није расправљало о детаљима везаним за поделу Македоније. Сами преговори о територијалној подели Македоније изродила су два гледишта. Прво је подразумевало да се питање поделе Македоније одложи до победе и по њему требало је одредити само оне територије које су неспорне, до Шар планине и Родопа, док је друго претпостављало да се граница у Македонији успостави одмах а да арбитража руског цара у разграничењима буде само формална. Први предлог је имао своју лошу страну која је постављала хипотезу да би за време сукоба и једна и друга страна уместо да концентришу своје снаге против непријатеља, могле да употребе своју војну моћ на учвршћивање позиција у Македонији, што би ослабило јачину савезника. Због тога је одлучено да се најпре дефинише макар и груба линија разграничења.²⁸

За време трајања преговора у Србији дошло је до размимоилажења Пашића и Миловановића због различитих погледа на постизање споразума са Бугарима везаним за територијално разграничење у Македонији. Пашић је заступао чврст и непопустљив став, и није желео да препусти леву обалу Вардара Бугарима. Са друге стране Миловановић је у споразуму видео сламку спаса за опстанак Србије на Балкану, док је територијалне уступке Бугарима планирао

²⁵ С. Павловић, нав, дело, 267–268.

²⁶ Д. Ђорђевић, Пашић и Миловановић у преговорима, 473.

²⁷ Исти, На почетку радобља ратова, 185.

²⁸ Д. Ђорђевић, Пашић и Миловановић у преговорима, 474, 475.

да надокнади српским проширењем према обалама Јадранског мора. У суштини, овде је дошло до супростављања два различита гледишта према споразуму. Пашић је у њему видео механизам за продор у Македонију док је Миловановић видео одбрамбено својство које ће заштитити Србију од германске експанзије на југ и ојачати словенске везе на Балкану.²⁹

Уступци које је Миловановић био спреман да учини изазвали су негодовање конзервативних кругова у Србији. Изложен притисцима изнутра и споља, Миловановић је желео да рашчисти са Пашићевим мешањем у преговоре. Због тога је у децембру 1911. сазвао на саветовање радикале, самосталце и представнике војске да би поднео извештај и изложио своје гледиште о актуелној ситуацији. У свом обраћању присутнима изговорио је следеће: „Догађаји не допуштају одуговлачење. Моје уверење вазда је било да је српско-бугарска заједница права и најглавнија погодба за будућност и нашу и њихову. Ја данас мање но игда видим на који би се други начин могла осигурати наша државна независност и даље остварење наших народних идеала. [...] Ми савез хоћемо и морамо хтети јер га немамо чиме заменити. [...] Ми се морамо журити јер не знамо шта нам пролеће носи и, за случај заплета на Балкану, не можемо остати у ваздуху – необезбеђени било са бугарске било са аустроугарске стране“. Тиме је Миловановић још једном покушао да убеди присутне у исправност његове идеје. Упркос томе, Никола Пашић наставио је да бескомпромисно заступа свој став изјављујући како не пристаје на ампутацију српске нације, и понудио да и српски и бугарски предлог иду на пресуду руском цару који треба да донесе одлуку.³⁰ Пашић није био против савеза са Бугарском али је за разлику од Миловановића у Бугарима видео супарника а не верног савезника. Због тога је сматрао да се Бугарској за неизвесну и несигурну подршку даје превише.³¹

Различита гледишта у Србији поново су на кратко одложила потписивање споразума. Одуговлачење је стварало опасност да тајност преговора буде доведена у питање. Аустроугарски, турски и румунски дипломатски представници у Бугарској почели су да се занимају за све чешће српско-бугарске дипломатске контакте.³² Ипак, после дугих и често прекиданих преговора коначан споразум између Србије и Бугарске потписан је 29. фебруара/13. марта 1912. године, а допуњен војном конвенцијом у мају исте године. Документ се састојао из Уговора о пријатељству између Краљевине Србије и Краљевине Бугарске и тајног додатка. Уговор је имао одбрамбени карактер и предвиђао је међусобне гаранције државне независности и неповредивости државне територије, заједничку одбрану балканске територије од покушаја окупације које стране силе, и закључење војног савеза. У тајном додатку дефинисане су офанзивне намере

²⁹ Исти, Портрети из новије српске историје, 257; Исти, На почетку раздобља ратова, 186.

³⁰ Д. Ђорђевић, Пашић и Миловановић у преговорима, 478–479.

³¹ Д. Симеуновић, Милован Миловановић о стварању Балканског савеза, Први балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану, Београд 2007, 61.

³² Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. V, св. 1, 1/14. јануар – 14/27 јули 1912, приредио: М. Војводић, Београд 1984, док. бр. 74, стр. 250–252.

Србије и Бугарске према Турској. Оне су предвиђале рат против Турске у случају нереда у Македонији или у случају угрожавања постојећег територијално-политичког стања на Балкану.³³

Најосетљивија тачка споразума свакако се тичала турског наследства и питања Македоније. Према потписаном документу питање територије Македоније требало је бити решено тако што би Србији у случају рата припала неспорна зона на северу и западу од Шар-планине, а Бугарској неспорна зона источно од Родопа и реке Струме. Средишна област могла је добити или аутономију или граничну линију која би раздвајала Србију од Бугарске.³⁴ Србија се у случају да средишне области не могу бити организоване у засебну територију са аутономним статусом обавезала да неће тражити „ништа преко линије која почиње од турско-бугарске границе са Голема Врха (северно од Криве Паланке) и пружа се уопште у југозападном правцу до Охридског језера“. Друга уговорна страна, Бугарска се обавезала „да прими ту границу ако се Његово Императорско Величанство Руски цар који ће бити умољен да буде Врховни Арбитр по том питању, изјави у корист те линије“.³⁵

Ипак, сам документ био је прожет нејасноћом и недореченошћу по многим питањима. Он није дефинисао јасан излаз уколико би дошло до рата Србије са Аустроугарском, уколико би Србија била онемогућена да запоседне територију Албаније, уколико постојећа снага српске војске не би била довољна за остваривање задатих циљева, као што није дефинисао ни измене које су требале настати уколико Бугарима буде била потребна већа војна помоћ.

После склапања уговора између Србије и Бугарске наступили су преговори и осталих балканских држава у смеру закључивања међусобних споразума. Средином септембра 1912. године Бугарска и Црна Гора су склопиле споразум о савезу. Потписивање војне конвенције између Србије и Црне Горе уследило је 6. октобра, док је бугарско-грчки споразум склопљен у мају а потврђен војном конвенцијом између Софије и Атине од 5. октобра 1912. године. Међусобним уговорима Србије, Црне Горе, Грчке и Бугарске током 1912. године створен је Балкански савез, чиме је балканско питање улазило у своју завршницу.³⁶

Прилике за колективну акцију балканских земаља против Турске биле су повољне. Велика нада Европе полагана у режим Младотурака потрошила се и оронула. Сва очекивања да ће њиховим преузимањем власти у Цариграду бити окончано питање реформи у европској Турској а самим тим и доћи до стабилизације Балкана нису се остварила. Насупрот томе, младотурски режим

³³ Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. V, св. 1, 1/14. јануар – 14/27 јули 1912, док. бр. 168, стр. 375–376.

³⁴ М. Екмечић, Стварање Југославије, 649; Д. Попов, И. Божилов, Историја Бугарске, Београд 2008, 284.

³⁵ Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. V, св. 1, 1/14. јануар – 14/27 јули 1912, док. бр. 168, стр. 378.

³⁶ М. Екмечић, Стварање Југославије, 650; Д. Ђорђевић, Националне револуције, 138; Ч. Попов, Источно питање и српска револуција 1804–1918, Београд 2008, 286; Исти, Грађанска Европа 1770–1914. Друштвена и политичка историја Европе 1871–1914, Београд 2010, 294–295.

створио је погодну климу за спровођење терора над хришћанским живљем, што је посебно дошло до изражаја неколико месеци пре почетка Балканског рата.³⁷ Опширан извештај српског конзула у Скопљу упућен крајем јула 1912. године министру иностраних дела Краљевине Србије, информисао је власти у Београду да је после експлозије бомби, у Кочанима извршен стравичан злочин над тамошњим православним живљем.³⁸ Крвопролиће у Кочанима, у Софији је изазвало бурне реакције и довело до одржавања митинга на којем је било око 30.000 људи и са којег су говорници тражили од бугарске владе „да ратом реши македонско питање“.³⁹

Свет је постао уморан од перманентне кризе на Балкану. Силе Антанте су стога прикривено подржавале Балкански савез који је према њиховом мишљењу имао антиаустроугарски карактер.⁴⁰ То је произвело још јаче ратно расположење код савезничких земаља. Тако је у августу 1912. у седишту генералштаба војске Краљевине Србије дошло до састанка начелника бугарске војске генерал мајора Ивана Фичева са генералштабним пуковником српске војске Живојином Мишићем. На том састанку анализиран је оперативни план Србије и Бугарске против Турске, после чега су Фичев и Мишић дали своја мишљења о предстојећим операцијама. Фичев је сматрао да ће главно војиште са Турском и решавајући удар бити у долини Марице, док је Мишић сматрао да ће непријатељска снага бити јача на Вардарском фронту и да стога у тој области треба концентрисати већи део савезничких трупа.⁴¹

После састанка представника српске и бугарске војске у Београду, бугарска влада проучила је извештај свог начелника генералштаба и формулисала своје закључке о оперативном плану за извршење ратних дејстава према Турској. Они су подразумевали да у случају рата објава мобилизације мора бити извршена у обе државе истог дана, да објава рата треба да се изврши истог дана, да целокупна српска војска треба да оперише у Македонији и Старој Србији држећи се линије Ћустендил–Врање и даље на запад, да бугарска војска треба да оперише у долини Марице остављајући само један гарнизон за одбрану Дупнице и Струминог пролаза и да се примирје и мир могу закључити сходно одредбама Војне конвенције.⁴²

У политичким круговима балканских земаља Бугарска је сматрана војнички најјачом државом на Балканском полуострву, а њен начелник генерал-

³⁷ М. Лазаревић, Српско-турски рат 1912. године. Наши ратови за ослобођење и уједињење, Београд 1929, I, 3.

³⁸ Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. V, св. 2, 5/28. јули – 4/17. октобар 1912, приредио: М. Војводић, Београд 1985, док. бр. 49, стр. 205–207.

³⁹ Д. Антић, Извештавање листа *Политика*, 498.

⁴⁰ Љ. Алексић – Пејковић, Западне силе Антанте и Први балкански рат, Први балкански рат. Округли сто поводом 75. годишњице 1912–1987, 28. и 29. октобар 1987, Београд 1991, 26–27.

⁴¹ Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. V, св. 2, 5/28. јули – 4/17. октобар 1912, док. бр. 304, стр. 517–519.

⁴² Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. V, св. 2, 5/28. јули – 4/17. октобар 1912, док. бр. 339, стр. 567–568.

таба Иван Фичев као најспособнији војни старешина.⁴³ И сама Софија била је убеђена у надмоћ својих трупа над осталим балканским савезницама. Због тога је у војним круговима Бугарске постојала потајна самоувереност да ће након пораза Турске, бугарске трупе моћи да се обрачунају са српском и грчком војском. Таквом стратегијом Бугари су планирали да реше питање статуса ослобођених територија у своју корист.⁴⁴

У коначним плановима пред почетак војних дејстава и објаве рата савезници су дефинисали своје обавезе. Бугарска је имала задатак да мобилише 200.000 бораца и да том снагом дејствује у правцу главног Маричког фронта. Српској војсци био је намењен Вардарски фронт према којем је Србија имала обавезу да упути око 150.000 војника.⁴⁵ Крајем септембра 1912. године Београд је објавио општу мобилизацију.⁴⁶ Таквој одлуци претходио је састанак Николе Пашића са бугарским послаником који је председника српске владе обавестио да је Бугарска као одговор на мобилизацију турских трупа у Једренском вилајету, наредила мобилизацију своје војске.⁴⁷ После састанка са краљем Петром I, министар војни Радомир Путник обавестио је министра иностраних дела Краљевине Србије о проглашењу мобилизације. За први дан мобилизације био је предвиђен 20. септембар 1912. године.⁴⁸ Неколико недеља касније, 5/18 октобра, краљ Петар I са министрима српске владе у Нишу издао је ратну прокламацију народу и позвао га да крене у рат за ослобођење својих сународника.⁴⁹ Према ратном распореду српске војске, Прва српска армија је била главни носилац напада. Друга и Трећа армија имале су улогу крилних српских снага. Ипак, ситуација са Другом армијом била је мало компликованија. Како је два дана пред проглашење мобилизације на састанку начелника генералштабова српске и бугарске војске отклоњена претпоставка да би најјачи турски отпор био пружен на Вардарском фронту, и како су оба фронта постала подједнако битна, договорено је да само једна бугарска дивизија заједно са српском Тимочком дивизијом I позива образује Другу српску армију. Начелник генералштаба српске војске прихватио је такав план. Међутим када су почела ратна дешавања ствари су се закомпликовале. Од VII бугарске дивизије у операцијама против турских снага употребљива је била само једна њена бригада која је наступала преко Царева Села. Друге две бугарске бригаде које су биле саставни део њихове VII дивизије противно наређењима команде Друге српске армије ротирале су свој положај улево

⁴³ М. Екмечић, Стварање Југославије, 649.

⁴⁴ Т. Влахов, Одношенијата между Бугарија и Централните сили во време на войните 1912–1918. г, София, 1957, 32–22.

⁴⁵ М. Екмечић, Стварање Југославије, 647–648.

⁴⁶ Српске новине, 17. септембар 1912, бр. 209.

⁴⁷ Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. V, св. 2, 5/28. јули – 4/17. октобар 1912, док. бр. 437, стр. 681.

⁴⁸ Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. V, св. 2, 5/28. јули – 4/17. октобар 1912, док. бр. 491, стр. 746–745.

⁴⁹ Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење, 1912, Фасцикла – XII, Досије – 6, Поверљиво број 3837, „Српском народу“, Ниш 5/18. октобар 1912. (у даљем тексту: АС, МИД, ПО, Ф, Д, Пов. бр.)

према Џумаји, одакле су касније заједно са Струмичким корпусом напредовале према Серезу и Солуну не би ли предухитрили грчке трупе и заузеле позиције око Солуна. Тако је Тимочка дивизија, иначе окосница Друге српске армије која је наступала преко Криве Паланке била у веома тешком положају док је могућност њеног ефикасног напредовања потпуно умањена.⁵⁰

На примеру Друге српске армије можемо уочити неискреност односа Бугарске према Србији. Колико год то био савезнички рат у којем свако на првом месту гледа себе и своје интересе, бугарска врховна команда није показала нимало солидарности. Напротив, по питању Друге армије испољила је чист егоизам и себичност. Бугари су сву своју војску усмерили према Тракији како би освојили већу територију од Грка и стигли у Солун пре њих. Све су подредили том циљу. Из тог разлога најпре су убеђивали српску команду да су за помоћ Тимочкој дивизији у напредовању на правцу Ћустендил – Крива Паланка – Кочане довољне две бригаде њихове VII дивизије, да би се на крају послали само једну бригаду. Такав расплет уназадио је савезничку акцију на овом врло важном правцу и оставио Тимочку дивизију усамљену у једној веома широкој зони.⁵¹

Ради стварања јасније слике о српско-бугарској сарадњи током Првог балканског рата од посебног је значаја улога Друге српске армије под командом генерала Степе Степановића, и њен задатак у ратним операцијама око Једрена. Након успешних акција на Вардарском ратишту, Тимочка дивизија I позива и Дунавска дивизија II позива добиле су наређење да крену ка Ћустендилу и ставе се на располагање бугарској врховној команди ради подршке савезничким снагама на Маричком фронту.⁵² Раме уз раме са бугарском војском војне формације Друге српске армије учествовале су у операцијама против Турака и заузимању Једрена. Тешка артиљерија војске Краљевине Србије која је упућена Бугарима као додатна подршка, имала је велики значај у заузимању града. После жестоких борби, у току 13. марта 1913. године, све турске јединице су предале оружје чиме је бугарско-српска операција опсаде Једрена успешно окончана.⁵³

За све време рата Бугарска је подржавала српску идеју о изласку на Јадран јер је тиме отклањала могућност да ће јој Србија угрозити интересе у Македонији. Ово потврђују разговори српског посланика у Софији са председником бугарске владе који је у више наврата изјављивао „да ће Бугарска у свим случајевима бити до краја солидарна са Србијом односно њеном животном потребом за излазак на Јадранско море“.⁵⁴ Таква идеја била је идентична плану тада већ постојећег Милована Миловановића који је сматрао да ће Србија уступке које чини у Македонији према Бугарима надокнадити територијалним проширењем на оба-

⁵⁰ М. Лазаревић, Српско-турски рат, I, 16–19.

⁵¹ Исто, I, 32–34.

⁵² М. Ђуришић, Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске. У биткама код Скадра, Једрена и Брегалнице 1912/1913, V, Београд 1998, 170–171.

⁵³ М. Лазаревић, Српско-турски рат, III, 197–199.

⁵⁴ АС, МИДС, ПО, 1912, Ф-Х, Д-7, Пов. бр. 2512, Посланик Краљевине Србије у Софији, М. Спалајковић–Пашићу, 26.X/8.XI 1912.

лама Јадрана. Међутим, српски план о изласку на Јадран и запоседању Албаније осујећен је одлуком великих сила на челу са Аустроугарском о стварању „аутономне Албаније“.⁵⁵ Негативним расплетом албанског питања по српске интересе на конференцији у Лондону, Србија је себе сматрала територијално оштећеном, што је имало своје рефлексије и у односима са Бугарском. Пре самог пада Једрена, Србија је званично затражила да се у њену корист исправе уговором предвиђене границе у Македонији, оправдавајући свој захтев чињеницом да је на молбу бугарске владе послала близу 50.000 војника са својом тешком артиљеријом као подршку бугарским трупама на Маричком фронту. Други разлог био је и тај што су српске власти истицале велики удео српских снага у успешним борбама око Једрена. Бугарска је као одговор на захтев Србије понудила само новчану надокнаду за помоћ коју јој је Србија пружила мимо уговорних обавеза. Тако је поново почело да се буди старо супарништво Београда и Софије.⁵⁶

До коначног мира у Првом балканском рату дошло је 30. маја 1913. године када је закључен Лондонски мировни уговор између Србије, Бугарске, Грчке и Црне Горе са једне и Османске империје са друге стране. Овим уговором Османска држава се одрекла свих европских провинција западно од линије Енос–Мидија. Осим тога уговор је подразумевао стварање независне албанске државе, повлачење српских трупа са Јадранског мора, присаједињење Крита Грчком, поделу Новопазарског санцака између Србије и Црне Горе, присаједињење једног дела Тракије Бугарској док је Македонија остала у српском поседу јер није била донета дефинитивна одлука о њеној судбини.⁵⁷

Из предострожности и како би избегао могуће угрожавање позиција на ослобођеној територији коју је контролисала српска војска, генерал Радомир Путник је издао наређење да се на тој истој територији не дозволи долазак било чијих савезничких трупа. Наредио је да: „се неће ни под каквим изговором дозволити ниједној савезној трупи прилазак са леве обале Вардара на десну на целој линији, коју наше трупе држе закључно са Ђевђелијом“.⁵⁸ Став Врховне команде српске војске поклапао се са ставом српске владе која је сматрала да остварене позиције Србије у Македонији не треба изгубити. Стога је српска влада Бугарској упутила ноту у којој је изнела своје гледиште по питању границе између нових бугарских и српских територија. У ноти је речено да је становиште српске владе о линији разграничења у Македонији дефинитивно, да га она не може мењати и да је спремна да у одбрани тог становишта прихвати све могуће последице.⁵⁹

Недефинисан статус Македоније која је *de facto* била под контролом српских оружаних снага, бугарска непопустљивост и неспремност за проналажење

⁵⁵ Д. Богдановић, Књига о Косову, Београд 1999, 199.

⁵⁶ М. Ђуришић, нав. дело, V, 220.

⁵⁷ Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918, приредили: Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, Нови Сад 2007, док. бр 74, стр. 373–375.

⁵⁸ Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. VI, св. 2, 1/14. април – 30. јуни/ 13. јули 1913, приредио: Д. Лукач, Београд 1981, док. бр. 35, стр. 140–141.

⁵⁹ Политика, 1. мај 1913, бр. 3339, 2, Српско-бугарска граница.

компромисног решења довеле су до заоштравања односа Београда и Софије у јуну 1913. године. Србија је сматрала да се приликом поделе територија мора поштовати принцип пропорционалности који гласи: „колико жртава – толико земље“, док су се Бугари правдали да су и сами територијално оштећени јер нису остварили циљ запоседања Цариграда.⁶⁰

Од српско-бугарског оружаног сукоба деле нас само дани – писала је тада *Политика*. Уместо преговора Софија је гомилала војску дуж границе према Србији. У мају 1913. бугарске јединице су често прелазиле демаркациону линију да би изазивале инциденте.⁶¹ Тако су код Штипа бугарски војници прешли граничну линију о чему је српска Врховна команда известила председника владе Николу Пашића.⁶² Код места Мало Трново северно од Криве Паланке из заседе је нападнута и заробљена српска војничка патрола. Три заробљена српска војника Бугари су депортовали у Ћустендил.⁶³ Слични инциденти почетком јуна постали су свакодневица.

Целокупна политичка и безбедоносна ситуација указивала је на скоро избијање рата. Непопустљивост и једне и друге стране још више је компликовала ситуацију. Охрабрен неискреном подршком Двојне монархије, и инспирисан жељом да се војнички обрачуна са Србијом, краљ Фердинанд је 30. јуна 1913. године издао наређење бугарској војсци, да без објаве рата изврши напад на српске и грчке положаје.⁶⁴ „Мрачном карактеру Бугара годила је ноћ. По својој склоности за мучке нападе, они је узеше за савезника“ бележио је историчар Милутин Лазаревић.⁶⁵ Пред силином бугарске офанзиве српска војска је била принуђена да се повуче на више положаје, да организује одбрану и контранапад, чиме је и званично отпочео Други балкански рат. Тим ратом ће за дуги низ година у негативном смислу бити запечаћена судбина српско-бугарске сарадње на Балкану.

Необјављени извори

Архив Србије – Београд: Министарство иностраних дела Србије – Политичко одељење.

Објављени извори

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. V, св. 1, 1/14. јануар – 14/27 јули 1912, приредио: М. Војводић, Београд 1984.

⁶⁰ М. Екмечић, *Стварање Југославије*, 656.

⁶¹ *Политика*, 28. мај 1913, бр. 3367, 2, Пред рат са Бугарима.

⁶² Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. VI, св. 2, 1/14. април – 30. јуни/ 13. јули 1913, док. бр. 307, стр. 400.

⁶³ Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. VI, св. 2, 1/14. април – 30. јуни/ 13. јули 1913, док. бр. 428, стр. 495–496.

⁶⁴ М. Екмечић, *Стварање Југославије*, 658.

⁶⁵ М. Лазаревић, *Српско-бугарски рат 1913. године. Наши ратови за ослобођење и уједињење*, Београд 1934, 27.

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. V, св. 2, 5/28. јули – 4/17. октобар 1912, приредио: М. Војводић, Београд 1985.

Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књ. VI, св. 2, 1/14. април – 30. јуни/ 13. јули 1913, приредио: Д. Лукач, Београд 1981.

Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918, приредили: Д. Микавица, В. Гавриловић, Г. Васин, Нови Сад 2007.

Штампа

Политика, Београд, новембар 1909 – мај 1913. године

Српске новине, Београд: 17. септембар 1912. године

Литература

Алексић – Пејковић, Љ. (1991). Западне силе Антанте и Први балкански рат, зборник радова: Први балкански рат. Округли сто поводом 75. годишњице 1912–1987, Београд: САНУ.

Антић, Д. (2013). О појединим облицима српско-бугарске сарадње у првој половини XIX века, зборник радова: Along clio` ways. Topical problems of modern historical science, University of Primorska, Faculty of education – A.F.M. Krakow University, Koper.

Антић, Д. (2013). Извештавање листа *Политика* о приликама у предвечерју Првог балканског рата, зборник радова: Први балкански рат 1912/1913. године: Друштвени и цивилизацијски смисао, I, Ниш.

Богдановић, Д. (1999). Књига о Косову Београд: Народна књига.

Војводић, М. (2007). Изазови српске спољне политике (1791–1918). Београд: Историјски институт САНУ.

Војводић, М. (1992). Србија и македонско питање, Историјски гласник 1–2, 1990–1992, Београд.

Влахов, Т. (1957). Отношенията между България и Централните сили во време на войните 1912–1918. г, София.

Gleni, M. (2001). Balkan 1804–1999 : nacionalizam, rat i velike sile. Beograd: Samizdat B92.

Ђорђевић, Д. (1994). На почетку радобља ратова [у:] „Историја српског народа. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918“, књига VI–1. Београд: Српска књижевна задруга.

Ђорђевић, Д. (1997). Портрети из новије српске историје. Београд: БИГЗ.

Ђорђевић, Д. (1960). Пашић и Миловановић у преговорима за Балкански савез 1912. године, Историјски часопис књ. IX – X (1959). Београд: Историјски институт САНУ.

Ђуришић, М. (1998). Знамените битке и бојеви српске и црногорске војске. У биткама код Скадра, Једрена и Брегалнице 1912/1913, V, Београд.

Екмечић М. (1989). Стварање Југославије 1790–1918, II. Београд: Просвета.

Екмечић, М. (2007). Албански фактор у избијању Првог балканског рата, зборник радова: Први балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану. Београд: САНУ.

- Ловановић, Ј. (1938). Борба за народно уједињење 1903–1908, Београд.
- Лазаревић, М. (1929). Српско-турски рат 1912. године. Наши ратови за ослобођење и уједињење, I. Београд: СКЗ.
- Лазаревић, М. (1934). Српско-бугарски рат 1913. године. Наши ратови за ослобођење и уједињење. Београд: СКЗ.
- Павловић, Г. (1907). Бугарска и Источна Румелија. Њихов међународни, државно-правни и политички положај од 1876 до 1887. Године. Београд: Нова штампа-рија „Давидовић“.
- Павловић, С. (2004). Историја Балкана. Београд: Клио.
- Потемкин, В. (1949). Историја дипломатије II, Београд.
- Попов, Д., Божилов, И. (2008). Историја Бугарске. Београд: Клио.
- Попов, Ч. (2008). Источно питање и српска револуција 1804–1918. Београд: СКЗ.
- Попов, Ч. (2010). Грађанска Европа 1770–1914. Друштвена и политичка историја Европе 1871–1914. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Симеуновић, Д. (2007). Милован Миловановић о стварању Балканског савеза, зборник радова: Први балкански рат 1912. године и крај Османског царства на Балкану. Београд: САНУ.
- Sfetas, S. (2011). Proglašenje nezavisnosti Bugarske (22. IX–5. X 1908) i njegov odjek u Grčkoj, Tokovi istorije, 3/2010, Beograd.
- Тодоров, К. (1938). Политичка историја савремене Бугарске. Београд: Слога.

Дејан Д. Антич

БАЛКАНСКИЕ ВОЙНЫ 1912/1913 ГГ. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СЕРБСКО-БОЛГАРСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме: Неудовлетворенная своим территориальным расширением после Первой балканской войны, Болгария в начале июня в 1913 года начала агрессивный политическо-дипломатический поход против Сербии. Вскоре эта кампания превратилась в открытую атаку болгарских подразделений на сербские позиции, что привело к началу Второй балканской войны. В данной статье говорится о сербско-болгарских отношениях накануне и во время Балканских войн 1912/1913 гг. С особым вниманием показано сотрудничество между двумя армиями, но и различия политических элит в решении статуса территории Вардарской Македонии. Излагаются подробности переговоров между сербской и болгарской сторон накануне конфликта с Турцией и представлены детали военных операций и передвижение сербской и болгарской армий во время битвы на Брегалнице. В статье дается и отражение конфликта между Болгарией и Сербией после балканских войн.